

Een ander thema dat goed is vertegenwoordigd in deze bundel is de 'morele economie' van de onderste lagen van de Rotterdamse bevolking, met name in het laatste delen 'de arme stad' en 'de (on)veilige stad'. Waar het gaat om de beleving van armoede en langdurige werkloosheid, grijpen de redacteurs overigens terug op eigen en inmiddels tamelijk oude koek, zoals de bijdrage van Van der Veen en Engbersen (1987) en die van Engbersen zelf over de sociaal-psychologische gevolgen van werkloosheid (1990). Andere artikelen over deze thema's, zoals de opkomst en neergang van Spangen en informele praktijken van lage inkomensgroepen zijn gebaseerd op meer recent onderzoek.

Al met al een mooie bundel met overwegend heldere en goed geschreven bijdragen waarin een goede balans is gevonden tussen empirie en theorie. Theorie die bovendien nergens te zwaar is aangezet, maar vooral in de vorm van concrete voorbeelden uit de (internationale literatuur wordt geserveerd.

Leo Lucassen

N. Megens, H. Reiding, *Bewegen binnen smalle marges. Pax Christi Nederland, 1965-1990* (Cahier LXXVIII; Nijmegen: Studiecentrum voor vredesvraagstukken, KU Nijmegen, Utrecht: Pax Christi Nederland, 1999, xvi + 247 blz., ISBN 90 71701 71 9).

Het vijftigjarig bestaan van de katholieke vredesbeweging Pax Christi in 1998 vormde de aanleiding voor deze publicatie. Deze kwam tot stand op basis van de bijdragen van een twaalftal studenten aan een onderzoekscollege van de opleiding geschiedenis in Nijmegen. Het boek besteedt alleen aandacht aan de tweede helft van die geschiedenis omdat het verhaal van de eerste twintig jaar elders reeds gememoreerd is. Dat is een begrijpelijke keuze; een korte schets van de ontwikkelingen in die eerste periode was echter wel verhelderend geweest. Het jaar 1965 is ook om een andere reden een voor de hand liggende keuze. In dat jaar verscheen het rapport 'Met pacem in terris onderweg'. Met dat rapport koos de beweging voor een duidelijke koers waarin een politieke stellingname niet langer werd geschuwd. Illustratief daarvoor is de houding van Pax Christi ten opzichte van het conflict in het Midden-Oosten. Na de Zesdaagse Oorlog in 1967 werd de steun aan de Palestijnen expliciet verwoord. De commissie die zich bezighield met het Midden-Oosten drong in later jaren zelfs aan op erkenning van het Palestijns bevrijdingsfront, de PLO. Intern leidde dat tot veel strubbelingen. Met name door druk vanuit het bestuur werd het radicale standpunt tien jaar later dan ook verlaten. De debatten over deze en andere beleidskwesties speelden zich af aan de top van de organisatie. De lokale Pax Christigroepen waren inmiddels opgeheven of gingen op in de plaatselijke kernen van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV). Met die laatste organisatie werd vanaf 1977 intensief samengewerkt in de campagne tegen de kernwapens. Daarmee wisten de vredesbewegingen en linkse partijen een ongekend aantal mensen te mobiliseren. De aanhang van de katholieke vredesbeweging nam zienderogen toe, met name na een ledenwerfcampagne onder leden van de Katholieke Radio Omroep. De campagne leidde echter ook tot polarisatie in de kerkelijke achterban en tot vervreemding van het Christen Democratisch Appèl. Velen vereenzelvigden Pax Christi bovendien met het veel grotere IKV. Voor Pax Christi resulteerde de campagne in gezichtsverlies, zo concluderen de auteurs. Daar kan op z'n minst een vraagteken bij worden geplaatst gezien de groei van het aantal leden.

Na de grote aandacht voor de kernbewapening werd aan het begin van de jaren tachtig een verbreding van het werkveld van de beweging dringend noodzakelijk geacht. Het Oost-West beleid werd het nieuwe speerpunt van het beleid. De mogelijkheden om contacten te

onderhouden met Oost-Europese groepen waren geleidelijk groter geworden. Naast de kerken en de officiële vredesbewegingen waren er in de DDR, Polen, Hongarije, Tjechoslowakije en ook in de Sovjetunie zelf, tal van onafhankelijke groepen ontstaan. De discussies over het beleid en de interne verdeeldheid binnen Pax Christi worden door de auteurs breed uitgemeten. Het uiteindelijke resultaat was een tweesporenbeleid waarbij de onafhankelijke groepen als de voornaamste gesprekspartners in Oost-Europa werden aangeduid. Na de uitvoerige beschouwingen over de totstandkoming van het beleid is het teleurstellend dat er zo weinig aandacht wordt geschonken aan de resultaten van de gesprekken met de Oost-Europese partners in de vorm van gemeenschappelijke verklaringen of anderszins.

Voor de laatste korte periode van 1985-1990 die het boek beschrijft, geldt dat in versterkte mate. Vol enthousiasme gingen toen tientallen parochies en groepen binnen de katholieke kerk contacten aan met parochies in Polen en de DDR. In het boek wordt geen poging gedaan te analyseren wat de effecten van deze contacten zijn geweest. Dit toont de beperkingen van een boek dat is opgezet om de interne geschiedenis van een organisatie op te tekenen. In het voorwoord van monsieur Ernst, oud-voorzitter van Pax Christi Nederland, en de inleiding van de auteurs zelf wordt daarbij benadrukt dat het hier gaat om de eerste studie die is geschreven door *outsiders*. Nergens wordt echter duidelijk in hoeverre de resultaten van dit onderzoek zich onderscheiden van oudere publicaties. Naar mijn mening is dat slechts zeer ten dele het geval. Met name ten aanzien van het Oost-West beleid stemmen de bevindingen overeen met eerdere, zij het minder grondige, analyses. Ook het functioneren van Pax Christi als beweging is eerder onderzocht en hier wijken de resultaten evenmin af van eerder onderzoek. De verdienste van dit boek is dat het een samenhangend beeld geeft van het wel en wee van een organisatie in een tumultueuze fase van haar bestaan.

Ine Megens

'Alles strijdt, wat naar vrijheid haakt'

Theorievorming over de staking in de Belgische politiek, 1884-1914*

JO DEFERME

'Ja, alles strijdt, wat naar vrijheid haakt...' Uitdagende woorden uit een Nederlands stakingslied van rond 1885. Ook in andere Vlaamse en Nederlandse arbeidersliederen werd de staking voorgesteld als een heldhaftig en daadkrachtig streven naar vrijheid. In 1886, het jaar waarin in verschillende Europese landen grote stakingsgolven uitbraken, zou het 'Martelaarslied' ontstaan zijn, waarin niet zonder de nodige bombast werd gezongen 'Voor vrijheid en vrede vloeit martelaarsbloed.' Nog twee jaar later weerklonk uit menige arbeiderskeel 'Voor de vrijheid wil ik strijden, strijden tot mijn laatste stond, voor de vrijheid dus te sterven, is de schoonste heldendood.'¹ Op het eerste gezicht kan het misschien heel normaal lijken dat de werkende klasse in haar stakings- en strijdliederen de hang naar vrijheid bezong; men streefde immers toch naar bevrijding en emancipatie? Voor de arbeiders zelf mag dat misschien wel zo geweest zijn, maar evenzeer staat vast dat de leidende politieke klasse de 'staakgrage' werklieden het liefst opnieuw in de pas deed lopen. Over de wijze waarop zij het stakingsfenomeen in haar politieke redevoeringen analyseerde, gaat dit artikel.

Enkele jaren geleden brak de historicus Jean-Pierre Nandrin een lans voor een historisch verantwoorde interpretatie van evoluties in het Belgische sociale denken.² Ook voor de stakingsproblematiek geldt dat de feitelijke geschiedenis ervan deels al geschreven is, net zoals de juridische ontwikkelingen in de aanpak van stakingen voldoende bekend zijn.³ Maar men kan zich afvragen tegen welke intellectuele achtergrond dat alles zich afspeelde, hoe de politieke klasse nadacht over het stakingsfenomeen. Concreet rijzen met name vragen over wie of wat verantwoordelijk werd geacht voor stakingen, en hoe men zijn opvattingen rijmde met de zo belangrijk geachte, grondwettelijk bepaalde individuele vrijheden.

Traditioneel worden stakingen bekeken als 'iets van links', als een uiting van de

* Graag bedank ik hier de studenten die tijdens het academiejaar 2000-2001 mijn werkcollege over 'Sociale wetgeving en politieke cultuur' volgden, waarvan er enkelen over de stakingsproblematiek werkten. Ook een woord van dank aan Kris van Poucke, voor nuttige tips over stakingsliederen.

1 Zie J. van de Merwe, *Gij zijt kanalje! heeft men ons verweten. Het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen* (Antwerpen-Utrecht, 1974) 157, 117, 177. Het laatste citaat komt uit het lied 'Voor de vrijheid wil ik zingen.'

2 J.-P. Nandrin, 'La genèse du droit du travail en Belgique. Plaidoyer pour la chronologie', in: S. Dauchy, J. Monballyu, A. Wijffels, ed., *Auctoritates. De auteurs van de rechtsontwikkeling* (Brussel, 1997) 256 vlg.; zie ook: J.-P. Nandrin, 'Les libéraux et la genèse du droit social en Belgique. Peut-on parler d'un modèle paternaliste libéral?', in: E. Aerts, e. a., éd., *Liberalism and paternalism in the 19th century* (Leuven, 1990) 102.

3 Voor een beschrijving van het sociaal protest, zie vooral: G. Deneckere, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918* (Antwerpen, 1997); voor theoretische reflecties over de collectieve actie, zie onder andere: G. Deneckere, 'Sociale geschiedenis, het ei van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXVI (2000) 239-260.